

УДК 340 (437.1/2)/(437.6)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.32>

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В СЛОВАЧЧИНІ НА ШЛЯХУ ВСТУПУ ДО ЄВРОСОЮЗУ

Туряниця В.В.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
ДЗВО «Ужгородський національний університет»*

Туряниця В.В. Модернізація механізму захисту прав і свобод людини в Словаччині на шляху вступу до Євросоюзу.

У дослідженні проаналізовано вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини в посттоталітарній Словацькій Республіці на шляху вступу до Європейського Союзу.

Авторка розкрила модернізацію даного механізму, зокрема, його новоутворених складових - Інституту омбудсмена, Словацького національного центру з прав людини та Центру правової допомоги, а також причини їх появи. Показано причинно-наслідкові зв'язки та реалізація ідей теорії у практику життя.

Дане дослідження присвячене актуальній темі - механізму захисту прав і свобод людини в посттоталітарній Словацькій Республіці, котра стала на шлях демократії та входження до Європейського союзу і НАТО.

Автор дослідження на великій джерельній базі законодавства Словаччини розкриває модернізацію механізму захисту прав, що обумовлено багатьма об'єктивними факторами. Аналіз зроблено від залучення конституційних норм, що мають в ієрархії правових норм найвищу юридичну силу. До їх реалізації трансформацій в умовах розвитку постсоціалістичного суспільства і держави на загально-демократичних засадах, нового законодавства, дій демократичних інститутів та опору, що гальмував демократичний поступ.

Дослідниця, аналізуючи модернізацію механізму захисту прав, вводить у вітчизняне правове поле нові складові цього механізму, розкриває їх суть і функції, а також перепони щодо вдосконалення і подальшого розвитку інституцій захисту прав людини і громадянина.

Комплексний аналіз зроблено як на внутрідержавному так і міжнародному рівнях з урахуванням вимог, що впливали на шлях демократичного розвитку.

Скрупульозний аналіз у напрямі вдосконалення механізму захисту прав Словаччини та новоутворених його складових, зокрема Інституту Омбудсмена, Словацького національного центру з прав людини та Центру правової допомоги зроблений у вітчизняному правознавстві вперше. Науковиця розкрила їх роль у стосунках між громадянами і суспільством та урядовими інституціями, а також акцентувала на вихід інноваційних складових на новий і якісний рівень в Словацькій Республіці.

На основі аналізу проблеми дослідниця робить переконливі висновки щодо модернізації механізму прав і свобод, їх інноваційних складових наближення системи захисту до Європейських стандартів.

Дане дослідження має науково-теоретичне спрямування та практичну цінність в розширенні системи захисту прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права і свободи людини, механізм захисту прав, модернізація та інноваційність, теорія, практика, реалізація.

Turyanytsia V.V. Modernization of the mechanism for the protection of human rights and freedoms in Slovakia on the way to joining the European Union.

The study analyzes the improvement of the mechanism for the protection of human rights and freedoms in the post-totalitarian Slovak Republic on the way to joining the European Union.

The author revealed the modernization of this mechanism, in particular, its newly formed components - the Ombudsman Institute, the Slovak National Center for Human Rights and the Center for Legal Aid, as well as the reasons for their appearance. Cause-and-effect relationships and the implementation of the theory's ideas in the practice of life are shown.

This study is devoted to the topical topic - the mechanism of protection of human rights and freedoms in the post-totalitarian Slovak Republic, which has entered the path of democracy and accession to the European Union and NATO.

The author of the study, based on a large source base of the Slovak legislator, reveals the modernization of the rights protection mechanism, which is due to many objective factors. The analysis is made from the involvement of constitutional norms, which have the highest legal force in the hierarchy of legal norms. To their implementation of transformations in the conditions of the development of post-socialist society and the state on general democratic principles, new legislation, actions of democratic institutions and resistance that inhibited democratic progress.

Analyzing the modernization of the rights protection mechanism, the researcher introduces new components of this mechanism into the domestic legal field, reveals their essence and functions, as well as obstacles to the improvement and further development of institutions for the protection of human and citizen rights.

A comprehensive analysis was made both at the domestic and international levels, taking into account the requirements arising from the path of democratic development.

A scrupulous analysis in the direction of improving the mechanism for the protection of Slovakia's rights and its newly formed components, in particular the Institute of the Ombudsman, the Slovak National Center for Human Rights and the Center for Legal Aid, has been made in domestic jurisprudence recently. The scientist revealed their role in the relationship between citizens and society and government institutions, and also emphasized the rise of innovative components to a new and high-quality level in the Slovak Republic.

Based on the analysis of the problem, the researcher makes convincing conclusions regarding the modernization of the mechanism of rights and freedoms, their innovative components of the approximation of the protection system to European standards.

This study has a scientific and theoretical orientation and practical value in expanding the system of protection of human and citizen rights and freedoms.

Key words: human rights and freedoms, rights protection mechanism, modernization and innovation, theory, practice, implementation.

Актуальність теми дослідження. Різні аспекти постсоціалістичних держав стають предметом дослідження вчених. Це закономірно, це вимога сьогодення. А тим більше - досвід постсоціалістичних країн, зокрема Словаччини, якій не тільки цікавий з погляду наукового, але є цінним і в плані практичному.

Актуальність очевидна також і з огляду на відсутність комплексних досліджень з даної проблематики, обумовлена вона і потребою введення у науковий обіг нових джерел та необхідністю зробити підсумок наявних здобутків і упущень, дати оцінку сучасному стану.

Автор ставить собі за **мету** аналіз змісту модернізації механізму захисту прав і свобод людини в Словаччині на шляху вступ до Євросоюзу.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини та механізму захисту їх стає головним обов'язком і завданням постсоціалістичної держав центральної Європи. Враховуючи відносно невеликий час існування молодих незалежних держав, питання про ступінь забезпечення міжнародно-визнаних прав у законодавствах даних держав слід розглядати з основних законів - починаючи саме з конституції.

Постсоціалістична Словацька Республіка визнала головним своїм обов'язком забезпечення прав і свобод людини, механізму їх захисту що визначає зміст і спрямованість її діяльності. При цьому вона врахувала надбання людства у сфері правової думки, зокрема міжнародного і Європейського законодавства, а саме: Конвенції про захист прав і основних свобод людини, документів Ради Європи, що спричинило значний прорив як у право свідомості суспільства, так і у нормотворчій діяльності, забезпечивши нові можливості для демократичних перетворень.

Аналіз джерел. Дослідження базується на аналізі змісту нормативно-правового матеріалу Словацької республіки що стосується модернізації механізму захисту прав і свобод людини в Словаччині на шляху вступ до Євросоюзу.

Виклад основного матеріалу. Одним із показників і фундаментальною особливістю справедливого, демократичного суспільства є право кожної людини на захист.

Зміст і обсяг прав і свобод людини і громадянина на різних етапах розвитку людства у різних країнах були неоднозначними. Та й однозначними вони не могли бути з різних причин. І це цілком

закономірно. Крім того регулювалися і регулюються ці права в межах кожної країни окремо - внутрідержавними законами, вважаючи ці поняття такими, що відносяться до їх внутрідержавної юрисдикції. З часом вони набувають універсального характеру, а тому, враховуючи значемість даної проблеми, – людство виробляє і вдосконалює нові механізми захисту прав і свобод. Поряд із внутрідержавними, національними механізмами, наявні сьогодні й міжнародні, що доповнюють перші.

Визнаючи сьогодні державами сьогодні державний характер прав і свобод людини, пріоритет загальнолюдських цінностей, закріплений у міжнародних правових актах, у системі механізмів захисту прав і свобод людини наявні два рівні - внутрідержавний і міжнародний котрі виступають як дві самостійні системи.

Основне завдання по захисту прав і свобод людини лягає на внутрідержавні. Механізми, кількість і функції яких залежать від особливостей національної правової системи. Вони є гарантом прав і свобод і забезпечують верховенство права в усіх його аспектах.

У структурі внутрідержавного, національного, механізму захисту прав людини наявні судові (суди загальної юрисдикції, конституційний суд) та позасудові (адвокатура, прокуратура, нотаріат, поліція, правоохоронні структури, громадські організації і т.п.) органи та установи. У демократичному суспільстві функціонує чимало місцевих і всенациональних неурядових різномірних інститутів, організацій, політичних партій, товариств, які відіграють посередницьку роль між окремими громадянами і суспільством та урядовими інститутами у захисті громадян щодо можливості користуватися своїми невід'ємними правами. Це підносить справу захисту прав людини на новий і якісний рівень. Серед них - такі:

Інститут омбудсмена.

Інститут омбудсмена є складовою як національної, так і міжнародної (європейської) системи захисту прав людини. Він уперше був створений у 1809 році у Швеції. Сьогодні посідає особливе місце у боротьбі зі зловживанням чиновниками владою. Правда, в різних країнах цей інститут називається по-різному: в Англії – парламентського комісара, Австрії – народного захисника, Франції – медіатора, Іспанії – захисника народу, Польщі – речника громадянських прав, Латвії – контролера сейму, Молдові – парламентський адвокат, Україні – уповноважений з прав людини. Характерними рисами інституту є доступність до нього кожної людини, безоплатність у наданні допомоги, відкритість, відсутність заформалізованості процедур розгляду скарг і т.п.

При цьому зауважимо, що створення інституту омбудсмена в Словаччині було однією з вимог Євросоюзу, без виконання якої держава не могла стати членом європейської спільноти, оскільки захист основних прав і свобод у країнах Європейського Союзу розглядається як один із найголовніших пріоритетів.

Ініціатива громадської організації Словацького Гельсінського вибору була підтримана багатьма організаціями Словаччини щодо створення інституту омбудсмена та визначення його статусу в Конституції Словацької Республіки. Однак. Ця ідея була відхилена адміністрацією Мечіара. Склалася така ситуація, що інститут омбудсмена не був узаконений протягом 10 років незалежності держави. Навколо нього велися дискусії, зокрема з приводу доцільності, функціонування та назви [1].

Уряд Словаччини 19 вересня 2001 року виніс проект закону на розгляд Народної Ради з приводу введення в країні інституту уповноваженого з охорони прав людини – омбудсмена. Такий закон був прийнятий у 2001 році. Конституційним Законом № 90/2001 був створений інститут омбудсмена, функціонування якого згідно вказаного закону, розпочалося 1 січня 2002 року [2]. Крім Конституції статус і діяльність громадського захисника прав регулюється також Законом №564/2001 «Про громадського захисника прав» [3].

До Конституції Словацької Республіки були внесені з цього приводу відповідні зміни. Окремо виділено (глава 8, розділ 2) інститут уповноваженого з прав людини – державний охоронець права. Відповідно внесеної статті 151а публічний захисник прав:

– це незалежний орган Словацької Республіки, який бере участь в обсязі і в порядку, встановленим законом, в охороні основних прав і свобод фізичних і юридичних осіб при провадженні, винесенні ухвал або бездіяльності органів публічного управління, якщо провадження по них, ухвалення рішень або бездіяльність суперечать правопорядку або принципам демократичної правової держави;

– громадський захисник має право звертатися до Конституційного Суду з поданням на розгляд справ з приводу порушення прав і свобод фізичних та юридичних осіб згідно ст.ст. 125, 130 Конституції Словаччини [69].

Відповідно до §4 Закону «Про громадського захисника прав» омбудсмена обирає Національна Рада Словацької Республіки строком на п'ять років з кандидатів, запропонованих не менше ніж 15 депута-

тами Національної ради Словацької Республіки. Громадським захисником прав може бути вибраний громадянин Словацької Республіки, який на день виборів досяг віку 35 років, є дієздатним, проживає на території Словацької Республіки, має відповідну освіту, досвід роботи, не є членом політичної партії, руху і який дає згоду на виконання даної роботи. Не може бути обрана особа, яка засуджена за вчинення умисного злочину, або за злочин, за який відбув покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін.

Термін повноважень громадського захисника прав складає 5 років. Одна і та ж особа не може бути обрана на посаду більш ніж на два терміни підряд [4].

У § 7 закону Словацької Республіки «Про громадського захисника прав» містяться положення щодо несумісності виконання повноважень омбудсмена, а саме з виконанням повноважень президента Словацької Республіки, депутата Національної Ради, члена уряду, керівника центрального органу державної влади, голови та заступника голови Вищого ревізійного управління, судді Конституційного суду, судді, прокурора, члена розвідувальної служби, поліції та інших збройних сил та органів державного управління. Також не має права виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу, за винятком наукової, викладацької та творчої діяльності, якщо вона не впливає на виконання його функцій.

Підстави припинення повноважень омбудсмена передбачені § 8 закону. До них відносяться:

- недотримання вимог, передбачених у § 4;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- порушенням вимог щодо несумісності виконання повноважень;
- у разі смерті.

Усі державні органи мають сприяти роботі омбудсмена [5].

Сфера діяльності громадського захисника відповідно до положень закону поширюється на органи державної влади та місцевого самоврядування по захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб, крім Народної Ради Словацької Республіки, Президента та Уряду країни, Конституційного Суду, розвідувальної служби, слідчих поліції щодо ухвалення та прийняття рішень, прокуратури та ін. (§ 3).

На вимогу громадського захисника органи повинні надати інформацію (усну чи письмову) та дозволити йому ознайомитися зі справою. Винятком може бути інформація, яка є державною таємницею. Громадський захисник має право зустрічі із затриманими чи ув'язненими. Він не має права втручатися у діяльність судів відносно винесення ними постанов і рішень.

До громадського захисника може звертатися будь-яка особа рідною мовою, яка вважає, що внаслідок судового розгляду справи, прийняття рішення або бездіяльності органів державної влади було порушено її основні права і свободи і суперечить чинному законодавству, демократичним принципам та верховенству закону.

У поданні до громадського захисника повинно бути вказано ім'я, прізвище та адреса заявника, чітко визначена суть справи, проти якого органу спрямовано та чого захисник домагається. Анонімні подання не розглядаються. Також не приймаються заяви, якщо з дня порушення прав і свобод особи минуло три роки.

При відкликанні заявником подання розгляд питання вважається завершеним.

Термін розгляду заяви громадським захисником залежить від ступеня складності вказаної заявником проблеми. Про вирішення справи заявник повідомляється у письмовій формі.

Уже за два роки свого функціонування дана інституція зробила чимало, а тому стала в полі зору фізичних і юридичних осіб. Вона розглянула звернення з приводу порушення прав і свобод фізичних і юридичних осіб, прав представників національних меншин. Таких справ було 72 із 4 922, що поступили на ім'я омбудсмена Павла Кондрача [6]. Найбільше йшлося про порушення ч.2 ст. 48 Конституції Словаччини - права громадянина на публічний розгляд справи, без необґрунтованих зволікань (бути присутнім під час процесу та заперечувати будь-яке свідчення, що додається) судами, прийняття ними рішень та недотримання процедури при розгляді справ.

Правда, деякі словацькі дослідники, зокрема Зузанна Фіалова зазначає: це не є великим доказом ефективності роботи даної інституції якщо порівняти з аналогічними в Чехії та Угорщині, де за один рік надходить стільки ж звернень, а польський омбудсмен отримує таку кількість за місяць [7]. З такою оцінкою інституту омбудсмена Словаччини важко погодитися, адже дана інституція є новою в країні. Вона була в стадії розвитку і робила лише перші кроки.

Зроблений нами аналіз функціонування інституту омбудсмена виявив і причини, що не сприяли збільшенню розгляду справ. Серед них:

– відсутність широкої інформації через різні форми (пресу, радіо, телебачення, зустрічі, рекламу і т.п.) серед населення країни про наявність інституту омбудсмена;

– недостатня доступність до місць розташування даної структури (знаходилися здебільшого на окраїнах центральних міст), що для людей з низькою зарплатою і неосвічених було обтяжуючою умовою подання скарг;

– відсутність роз'яснення прав людини щодо звернення в дану інституцію.

Вирішення цих та інших проблем сприяло ефективності роботи даного органу охорони прав і свобод людини та сприяло Словаччині просування на шляху до Євросоюзу.

Зацікавленість громадян у захисті омбудсменом їхніх прав є великою. Це зумовлено, як засвідчує зроблений нами аналіз, різними факторами:

– безоплатністю правової допомоги;

– сподівання на вирішення справи громадським захисником з власної ініціативи, що не входить до його компетенції;

– низький рівень правової освіти громадян;

– низький стан матеріального забезпечення, спричинений економічною кризою.

Проведений нами аналіз скарг засвідчив такі напрями порушень прав і свобод громадян:

цивільне та адміністративне право, соціальне забезпечення, кримінальне, трудове, конституційне та торгове (комерційне право), право дітей та міжнародне право.

Відповідно до закону «Про громадського захисника прав» (§ 23) омбудсмен щорічно звітується перед Народною Радою Словацької Республіки про пророблену роботу. Доповідаючи про діяльність інституту, ставив питання і про розширення повноважень громадського захисника прав. Підставою для цього були виконання функцій, що виходять за межі повноважень омбудсмена та подальша ефективність розгляду справ про порушення прав і свобод людини, спрямованих омбудсменом у відповідні інстанції та вимоги чіткого дотримання основоположних принципів законодавства, а також не допущення ігнорування принципу ефективного управління, прийняття рішень та бездіяльність органів державної влади. Такий підхід передбачено Хартією основних прав Європейського Союзу, Лісабонським договором та іншими документами.

Ще однією підставою для розширення повноважень громадського захисника став аналіз юридичних ініціатив, пропозицій та рекомендацій громадян.

Важливими інструментами в системі модернізації внутрідержавного механізму захисту прав і свобод у Словаччині стали новостворені інститути – Словацький національний центр з прав людини та Центр з правової допомоги.

Словацький національний центр з прав людини.

Словацький національний центр з прав людини створений на підставі Закону Національної Ради Словацької Республіки від 15 грудня 1993 року «Про створення Словацького національного центру з прав людини», який вступив у дію 1 січня 1994 року. Законопроект був поданий на розгляд Урядом Словацької Республіки на підставі постанови № 430 від 15 червня 1993 року, яким реалізовано «Проект про створення Словацького національного центру з прав людини» з розташуванням у м. Братиславі. До речі, проект виник за ініціативи Організації Об'єднаних Націй [8].

Центр є незалежною, неурядовою юридичною інституцією, яка працює в галузі захисту основних прав і свобод людини та основних прав дитини. Для вирішення основних завдань його робота зосереджена на таких напрямках:

– моніторинг та оцінка прав людини;

– збір інформації з проблем расизму, ксенофобії та антисемітизму в Словацькій Республіці;

– проведення обстеження та надання інформації з питань прав та основних свобод людини, у тому числі прав дитини, збір і розповсюдження інформації в цій галузі;

– підготовка освітніх заходів та участь в інформаційних кампаніях, спрямованих на підвищення толерантності в суспільстві;

– надання правової допомоги жертвам дискримінації;

– Надання бібліотечних та інших послуг у галузі прав людини;

До центру може звернутись будь-яка фізична або юридична особа, яка зазнає дискримінації. Заяву-скаргу можна подати у різних формах – письмовій (поштою, факсом, електронною поштою) або особисто в центральний офіс або в регіональні відділення. До повноважень Центру належить:

– надання правової допомоги жертвам дискримінації;

– представництво за дорученням особи у розгляді судової справи;

– звернення в суди, прокуратуру, інші державні органи та органи місцевого самоврядування з метою реалізації основних напрямів Центру. Із кінця 2006 року за підтримки фонду Європейського Союзу організовані відділення, розташовані у різних точках країни. Діяльність регіональних відділень спрямована на моніторинг прав і свобод людини, прав дитини, надання консультацій та допомоги. Особлива увага спрямована на дискримінацію у галузі освіти, просвіти та профілактики. Працівники відділення виконують роботу спільно з незалежними експертами, надають послуги в плані захисту прав людини та дитини на місцевому рівні.

Центр правової допомоги.

Даний інститут виник у 2005 році на підставі закону 327/2005 «Про надання правової допомоги населенню» [9].

Принципами діяльності Центру є:

- ефективний захист прав і свобод;
- просвітницька діяльність;
- освіта і соціальна реабілітація осіб з фізичними вадами.

Центр надає допомогу у таких напрямках:

1. Цивільному:

- захист життя, здоров'я, честі, гідності та недоторканості;
- приватного життя;
- приватної власності, застави;
- відповідальності за нанесення шкоди;
- спадщини та різні види договорів (купівлі нерухомості, оренди, страхування, кредиту, працевлаштування тощо).

2. Сімейному:

- розлучення та недійсність шлюбу;
- забезпечення зобов'язань між подружжям, батьками та дітьми, іншими родичами.

3. Зайнятості:

- відносини між працівниками і роботодавцями;
- відповідальності за шкоду, заподіяну у сфері трудових відносин;
- припинення трудових відносин.

4. Спорів з питань комерційної діяльності:

- майнове становище підприємців та їхні ділові відносини, що
- стосуються суперечок з питань торгового права.

У реалізації цих напрямів Центр надає комплекс послуг:

- юридичні консультації;
- подання позовів до судових інстанцій;
- забезпечення осіб адвокатом або представником Центру при розгляді справ у суді.

Право на безоплатний захист у даному Центрі мають лише особи з фізичними вадами та малозабезпечені.

У поданні заявника має бути чітко викладена мета, наведені відомості про себе та адресу проживання. На розгляд скарги Центру відводиться 30 днів. Якщо за цей час не було змоги вирішити суть справи, Центр письмово повідомляє про це заявника. Термін подальшого розгляду може бути продовжений ще на такий час.

Висновки. Аналіз модернізації правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина дає підстави зробити такі висновки:

- основним фактором впливу на процес трансформації судової системи і позасудових засобів стала підготовка до вступу Словаччини у Євросоюз;
- реформування правоохоронних інститутів відбувалося відповідно до вимог і стандартів міжнародного права та Євросоюзу з метою входження країни до його структур;
- взявши курс на вступ до структур Євросоюзу, Словаччина з перших років своєї незалежності приділила велику увагу вдосконалення правозахисних інститутів у системі захисту прав і свобод людини і громадянина та наблизилася їх до європейських стандартів;
- механізм захисту прав і свобод людини та громадянина Словаччини відповідно до нових вимог часу, реальних змін у житті модернізується функції уточнюються. Захисні та контролюючі інститути доповнюють один-одного, відбувається конструктивний процес співробітництва і взаємозбагачення на користь громадянина і людини.

Список використаних джерел:

1. Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti. – Bratislava, 2001. – S. 145-146.
2. Ústavný zákon č. 90/2001// Zbierka zákonov Slovenskej Národnej Republiky. – 2001; Ústáva Slovenskej republiky z 1 septembra 1992 // Sb. zákonů CSFRč.460/1992.
3. Zákon Narodnej rady Slovenskej republiky zo 4. decembra 2001 o verejnom ochrancovi práv // Z.z. č. 564/2001. – S. 5766–5771.
4. Zákon Narodnej rady Slovenskej republiky zo 4. decembra 2001 o verejnom ochrancovi práv // Z.z. č. 564/2001. – S. 5766–5771.
5. Zákon Narodnej rady Slovenskej republiky zo 4. decembra 2001 o verejnom ochrancovi práv // Z.z. č. 564/2001. – S. 5766–5771.
6. Správa o činnosti verejného ochrancu práv, september 2004. Bratislava, Kancelária verejného ochrancu práv 2004. – S. 4.
7. Zuzana Fialová. L'udské práva / Slovensko. 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti. – Bratislava, 2004. – S. 198-199.
8. Zákon č. 308/1993 Z. z. o zriadení Slovenského národného strediska pre ľudské práva.
9. Zákon z 23. júna 2005 o poskytovaní právnej pomoci osobám v materiálnej núdzi a o zmene a doplnení zákona č. 586/2003 Z.z. o advokácii a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 8/2005 Z.z.